

İsmail Fâzıl Paşa (1856-1921)

Ailesi ve Tahsil Hayatı

Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemine ve modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerinin atıldığı sürece, tanıklık etmiş olan İsmail Fâzıl Paşa, köklü bir Osmanlı ailesine mensup olup, 1853 yılında Girit (Kandiye)'te doğmuştur. Paşa, adaya ticaret maksadıyla gelmiş olan Sökeli Cebecioğulları'ndan İbrahim Ağa'nın oğlu olup, küçük yaşta babasını kaybetmiş, annesi ile 1867 yılında İstanbul'da bulunan enişteresi Demir Efendi'nin yanına geçmişlerdir. İsmail Fâzıl Paşa, 1876'da Tuna Şark Ordusu Başkumandanı olup Alsas Huguenot kökenli Müşir Mehmet Ali Paşa'nın üçüncü kızı Zekiye Hanım'la evlenmiştir. Eğitim-öğretim hayatına İstanbul'da başlayan İsmail Efendi bu sürecin başlarından itibaren başarılı ve çalışkan bir öğrenci olarak dikkatleri üzerine çekmiş ve 1870 yılında Harbiye'ye girmiştir. İsmail Efendi, 1873'te Süvari Teğmen rütbesiyle mezun olmuş, öğretmen olarak Erkân-ı Harbiyye sınıfına seçilmiştir. 12 Temmuz 1876 tarihinde de Erkân-ı Harbiyye Mektebi'ni bitirerek Kurmay Yüzbaşı olan İsmail Fâzıl, "*Erkân-ı Harbiye Sınıfları Yüksek Riyâzîye ve Tâbiye-i Cesime Mu'allimliği*"ne tayin edilmiştir.

Bu sırada patlak veren 93 Harbi'nin başlamasıyla birlikte okuldaki görevi üstünde olarak İşkodra Fırkası'na memur edilmiştir. 8 Mayıs 1878'de Doğu Rumeli'deki eşkiya faaliyetlerinin artması üzerine buradaki firkada yer almıştır. Bu süre içinde 23 Mayıs 1877'de Kolağalığa (Kıdemli Yüzbaşı) ve 1 Ekim 1877'de Binbaşılığa yükseltilmiştir. 21 Temmuz 1880'den Padişah Yaverliği görevinde bulunmuş ve 3 Ağustos 1882'de Kaymakamlık payesine hak kazanmıştır. 13 Mart 1884'e değin yaverlik görevinden affedilerek 4. Ordu (Erzincan) emrine verilmiş ve Mabeyn Müşirliği'nden gözetiminde tutularak hareketlerinin gözlenmesi istenmiştir. 1901 yılına kadar 17 yıl, 4. Ordu'nun çeşitli birliklerinde ve İran sınırındaki hizmetinin ardından İstanbul'a gelmesine izin verilmiştir. 28 Şubat 1901'den itibaren Erkân-ı Harbiyye'de görev almıştır. Bu arada 7 Ağustos 1894'te Albay, 30 Mart 1901'de Tuğgeneral olmuştur. 25 Ağustos 1908'de Harbiye Mektebi Nazırlığı'na atanmıştır. Ardından 26 Mart 1909'da Aydın'daki 14. Redif Fırkası Kumandanlığı'na, Suriye Valiliği'ne, 1 Temmuz 1910'da 6. Redif Fırkası Müfettişliği'ne nakledilmiştir ve 1 Şubat 1912'de 7. Ordu Kolordu Komutanı olmuştur. Aynı yıl içinde İzmir Toplu Kuvvetler Komutanlığı'na getirilmiş ve 2 Şubat 1913 tarihinde de Harbiye Nezareti Süvari Dairesi Başkanlığı'na atanmıştır. 25 Ağustos 1908'de korgeneralliğe yükseltilen İsmail Fâzıl, 6 Ocak 1914'te emekli olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından evvel askerlik mesleğinden emekliye ayrılan İsmail Fâzıl Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaş süresince içinde bulunduğu vaziyete tanıklık etmiştir. Emekliye ayrılmasına rağmen ülke meselelerini yakından takip etmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde emekliye ayrılmış olan İsmail Fâzıl Paşa, savaş sonrası yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamış, gelişmeleri başta oğlu Ali Fuat Paşa vasıtasıyla takip etmeye çalışmıştır.

İsmail Fâzıl Paşa'nın Millî Mücadele'nin seyrine yönelik en önemli girişimi; Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakkî yetkililerinin yanı sıra Hürriyet ve İtilafçılarla da yakınlaşmasına yönelik yakalattığı fırsat olmuştur. Bu yakınlaşmanın arkasında Mustafa Kemal Paşa'yı okul yıllarından beri tanıyor olması ve aralarında kuvvetli bir manevi bağ bulunmasının tesiri mühimdir. İsmail Fâzıl Paşa gerekse Ali Fuat Paşa yaptıkları görüşmede Mustafa Kemal'in İttihatçı olmadığına dair teminat verdikten sonra dönemin Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'i de ikna etmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda, Mustafa Kemal Paşa'nın yetişmesinde de ayrı bir yere sahip olan İsmail Fâzıl Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini sağlayarak Millî Mücadele'nin seyrinde önemli bir hamleyi de böylece gerçekleştirmiştir.

Millî Mücadele'yi Anadolu'da devam ettirmek maksadıyla çareler arandığı dönemde, İsmail Fâzıl Paşa'nın şu ifadesi

mücadeleye ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan güvenini gözler önüne sermektedir: *"Mustafa Kemal Paşa beni çağırıldığı anda ve emrine girmezsem namerdim."* Bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde yer almaktan da şeref duyacağını belirtmesi kendisinin ne kadar alçak gönüllü ruha sahip olduğunu kanıtlamaktadır. İsmail Fâzıl Paşa, İstanbul'dan hareket ettikten sonra birkaç gün Ankara'da kalmış daha sonra Sivas Kongresi'nde İstanbul Murahhası (delege) olarak bulunmak üzere Sivas'a hareket etmiştir. 3. Kolordu Kurmay Başkanı tarafından 15. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na çekilen bir telgrafta Sivas'a İsmail Fâzıl Paşa'nın 24 Ağustos 1919 tarihinde geldiği ifade edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa ise, Sivas Kongresi'ne katılmak üzere, 29 Ağustos 1919 tarihinde Sivas'a ulaşmıştır. 4 Eylül 1919 saat 14:00'de Sivas Lisesi salonunda başlayacak olan Sivas Kongresi'nde, İstanbul delegesi olma üzere yerini almıştır. İsmail Fâzıl Paşa kongrede başta manda meselesi olmak üzere birçok konuda görüş beyan etmiştir. Kongre'nin 11 Eylül 1919 tarihinde sona ermesinin ardından, Millî Mücadele'de gerek İstanbul yönetiminin gerekse Anadolu'da tecelli eden Temsil Heyeti'nin üzerinde konsensüs sağladıkları Misak-ı Milli hayat bulmuştur. Mebusan Meclisi seçimleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Ankara'ya geldiği 27 Aralık 1919 tarihine kadar tamamlanmış ve Müdafaa-i Hukukçu adayların zaferiyle sonuçlanmıştır. İsmail Fâzıl Paşa da Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son dönemi için yapılan seçimde Yozgat Mebusu olmuştur. Seçim sonrası İstanbul'a ulaşan mebuslardan bazıları meclis açılmadan *"memleket menfaatini muhafaza ve müdafaa için"* vatan görevinde fikir birliği tesis etmek maksadıyla İsmail Fâzıl Paşa'nın da aralarında yer alan milletvekilleri, *"Bölük"* adı altında bir birlik oluşturmaya yönelmişlerdir. Meclis açıldıktan sonra, Meclis'te *"Bölük"* adıyla bir fırkanın kurulduğu ve Yozgat Mebusu İsmail Fâzıl Paşa başkanlığında 12 kişiden oluşan bir merkez heyetinin olduğu bilinmektedir. Ülkenin barışa ulaşmasından sonra siyasî bir fırka biçimine dönüşüp iç politikada önemli görevler yapacağı belirtilen *Bölük*'ün o aşamada millet tarafından kabul edilebilecek barış şartlarını hazırlamayı, iç ve dış politikaya ilişkin görüşlerini belirleyip hükümete iletmeyi, hükümetin bu görüşleri benimsemesi halinde ona güvenoyu vermeyi amaçladığı ifade edilmiştir. İsmail Fâzıl Paşa, tam bağımsızlığın gerçekleştirilmesi doğrultusunda alınan *"Misak-ı Milli"* kararlarının alınmasında görev üstlenmiştir. Misak-ı Millînin Osmanlı hukuku açısından tartışmalı olan varlığının tam anlamıyla yasallaştırmakla beraber bu sayede millî devletin temellerini de atmıştır. Misak-ı Milli böylelikle, TBMM tarafından yürütülen Millî Mücadele'nin çerçevesini çizmiştir.

Ankara'ya Gelişi ve TBMM'ye Katılması

İsmail Fâzıl Paşa'nın da içinde bulunduğu bir grup milletvekilinin Ankara'ya güvenli bir şekilde geçirilmeleri sürecini Ali Fuat Paşa şu ifadeleri ile özetlemektedir: *"Arslan milli müfrezesinin himayesinde Adapazarı'na gelmişler, Düzce tarafının emniyette olmaması yüzünden cenuba dönerek Doğan Çay İstasyonu'na muvasalat etmişlerdi. Aynı yerde başka başka istikametlerden gelmiş olan Mebuslar arasında Nadi (Yunus Nadi) Bey de vardı. Mebus arkadaşlar, oto drezinlerle trenlerin Ankara'ya hareket ettikleri istasyona kadar getirilmiş ve buradan Ankara'ya yolcu edilmişti. O günlerde Erkan-ı Harp Miralayı İsmet (İnönü) ve Binbaşı Saffet (Arakan) Beyler"* Ankara'ya gelmişlerdi.

Bu sırada işgalci kuvvetlerin artan baskıları karşısında Salih Paşa kabinesi istifa ettirilmiş ve 5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa, dördüncü defa sadarete getirilmiştir. Bu durum Damat Ferit Paşa'ya da Millî Mücadele'ye karşı girişeceği faaliyetler için zemin hazırlamış durumdaydı. Takip eden günlerde Damat Ferit Paşa, Millî Mücadele'nin önde gelenlerinin içinde yer aldığı isim listesini İngilizlere vermişti. Bu isim listesinde İsmail Fâzıl Paşa da yer almaktadır. Ayrıca 15 Haziran 1920 tarihinde *"Kuva-yı Milliye adı altında çıkartılan fitne ve fesadın hazırlayıcısı ve teşvikçilerinden olduğu"* iddiasıyla idamına dair İstanbul I. Divan-ı Harbi'nce giyabında verilen hüküm padişah tarafından onanmıştır. Bu şekilde gerek Kuva-yı Milliye'ye gerekse ulusun istek ve kararlılığına karşı koymaya çalışan padişah, 11 Nisan'da Mebuslar Meclisi'ni dağıtmıştır. İstanbul'un işgali ve milletvekillerinin bazılarının tutuklanmasından sonra *"salâhiyet-i*

fevkalâde-yi haiz bir meclisin” Ankara’da toplanmasını gerekli gören Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına 19 Mart 1920 tarihinde ilgili makamlara bir emir göndererek yeniden seçim yapılmasını istemiştir. Meclis, 23 Nisan 1920 Cuma günü saat 13.45’te en yaşlı üye sıfatıyla Sinop Mebusu Şerif Bey’in başkanlığında toplanmıştır. Mecliste toplam 337 mebus bulunması gerekirken ilk toplantıya 115 mebus katılabilmektedir.

24 Nisan 1920 tarihinde ikinci birleşimde komisyon, aralarında Yozgat Mebusu olarak seçilen İsmail Fâzıl Paşa’nın da yer aldığı mebusların mazbatalarını incelemiştir. Aynı günün beşinci oturumuna gelindiğinde ise, Meclis Başkanlığı seçimi yapılmıştır. Bu oturumda Mustafa Kemal Paşa, 120 oydan 110 oy alarak Meclis Başkanlığına, İsmail Fâzıl Paşa 44 oyla ikinci başkan vekilliğine seçilmişlerdir. İsmail Fâzıl Paşa, *Muvakkat İcra Heyeti* seçimlerinden önce söz alarak, bu göreve kimlerin tayin olacağını bilmediklerini ve divan-ı riyasetin kendilerine bu kimseleri göstermesini ve onların içerisinden seçimlerin yapılmasını ve tayin edilmelerini teklif etmiştir. Fakat teklif, Celalettin Arif Bey tarafından sakıncalı bulunarak “*âzâ-yı muhteremenin ara-yı umumiyesiyle intihâb*” olunmasına işaret etmiştir. Meclis’in toplanmasının ve idareye meclis üyelerince el koyulmasının ardından yeni yönetimin, en önemli girişimi *İcra Encümeni* ve *Layihâ Encümeni* şeklinde iki heyet seçmesi olmuştur. İsmail Fâzıl Paşa, Şevket Bey ve Hulusi Efendilerin, oyların tasnif görevini aldığı yürütme işlerini geçici olarak üstlenecek olan encümen seçiminden hemen sonuç alınamamıştır. Bu süreçte Meclis Genel Kurul Kararı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey ve TBMM Reisi olması sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa’dan oluşan, 8 kişilik geçici bir hükümet kurulmuştur. *Muvakkat İcra Encümeni* adı ile kurulan bu heyet TBMM’nin ilk yürütme organı ve ilk hükümetidir. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere, Meclis yürütme yetkisini ilk günden eline alarak, Millî Mücadele’yi ve milli egemenliği birlikte gerçekleştirmiştir.

Meclis’in ikinci oturumunda 3 Mayıs’ta oyların tasnifinin ardından, üçüncü oturumda seçim sonuçlanmış ve her vekil için ayrı ayrı olmak üzere salt çoğunlukla yapılan seçimde İsmail Fâzıl Paşa, Nafia Vekilliği görevine 137 oydan 79’unu alarak getirilmiştir. TBMM’nin ilk hükümetinde ilerlemiş yaşına rağmen İsmail Fâzıl Paşa da siyasi yaşamında bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Böylece, Meclis reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında kurulan Meclis Hükümeti’nde, İsmail Fâzıl Paşa ilk Nafia Vekili olarak görev almıştır. Seçimlerin hemen ardından İcra Vekilleri Heyeti çalışmalarına başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa İcra Vekilleri Heyeti’nin bu kısa süre içinde teşkilini; “*Meclis’in tarih-i küşadı olan 23 Nisan’dan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu müddet zarfında, bittabi memleket ve millet işleri ve bilhassa menfi cereyan ve faaliyete karşı tedbir almak hususu bir gün bile tevakkuf edemezdi ve etmemiştir.*” şeklinde ifade etmiştir. Bu hassasiyet kendisini en açık şekilde *Hıyanet-i Vataniye Kanunu*’nda ve İstiklal Mahkemeleri’nin teşkilinde de göstermişti. Bu hususta, Mustafa Kemal Paşa’nın da ifade ettiği üzere; “*Meclis 1920 tarihinde Hıyanet-i Vataniye Kanununu ve müteakip aylarda İstiklâl Mahkemesi Kanunlarını da vazetmekte inkılâbın icabat-ı tabiyesine tevessül eylemiş*” yani Millî Mücadele’nin amacına ulaşabilmesi için koşulların gereklerini yerine getirmiş oluyordu. Buna karşın İstanbul yönetimi mevcut kanun maddelerini Millî Mücadele yanlılarının aleyhinde kullanmaktaydı. İsmail Fâzıl Paşa bu duruma ilişkin çekincesini Meclis’te şu şekilde ifade etmiştir: “*Kanunu cezanın tatbik edilmek istenilen şu maddesi pek açık söyleyeceğim, bunu bizim hakkımızda tatbik ettiler, hatta Ali Fuat Paşa hakkında da tatbik ettiler. Bu iltibastan nasıl çıkacağız?*” Bu çekincenin giderilmesi maksadıyla İsmail Fâzıl Paşa’nın da içlerinde yer aldığı milletvekilleri TBMM’ye şu teklifi iletilmişlerdir:

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Aliyesi’ne

İstanbul’un ve Halifenin esareti dolayısıyla toplanan Meclis-i Ali ileride müşkül bir vaziyette kalmamak için ecnebi tesiri

altında bulunan İstanbul'daki Hükümetin ittihaz ettiği ve edeceği her türlü taahhüdat ve mukarreratın kabul edilmeyeceğine dair bir madde-i kanuniye yapılmasını ve bunun bütün cihana müstacelen ilanını teklif ederiz."

Milli savunmaya ve milli güvenliğe karşı en ağır fiillerden birini teşkil eden vatana ihanet, bireyin vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu devlete karşı sadakat borcuna aykırı hareket etmesini ifade etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Meclis bu konuda çok hızlı bir tutum sergilemiş ve vatana ihanet suçlarını yeniden tanımlama gereği duymuştur. Çıkarılan bu kanunlar ile TBMM otoritesine karşı isyan halinde bulunanların cezalandırılması amaçlanmıştır ve bu kanun düzenlemelerinin her şeyden evvel Ankara rejiminin otoritesini kabul ettirme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

TBMM otoritesinin sağlamaştırılmasında Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren aktif rol oynayan İsmail Fâzıl Paşa'nın Nafia Vekilliği sırasında karşılaşılan önemli problemlerden birisi de gayrimüslimlerin özellikle Rum telgraf memurlarının Milli Mücadele aleyhine girişimleridir. İsmail Fâzıl Paşa bu durumu Meclis'e sunduğu bir takririnde şu şekilde ifade etmiştir: *"Demiryollarının hüsn-ü idaresi memleketin her türlü menafine muvafık olduğu halde bunun aksi takdirinde zeki mazarratlar tahaddüs ettikçe malumdur. Müdürlerimi Behiç Bey'in şimdikiye kadar şimendiferlerin gerek emr-i idaresinde ruviyyet ve iktidarı ve istikameti mücerreb ve musaddak olduğu halde her nasılsa Hıristiyan ve Yunan tebeasından olan memurların bi-hasbî'd-darureşimdiye kadar istihdamlarında zaruret ver ise de Müslüman unsurların bu fertten yani Hıristiyanlardan gördükleri birçok zarar ve felaketten dolayı asabiyetleri gün be gün tezayut ederek bunları istihdamlarını bir ikzar-ı mebni olduğu iddiasını rivayet etmektedirler."* Yaşanan bu olumsuzlukları önlemek amacıyla İsmail Fâzıl Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazısında demiryollarında gayrimüslimlerin yerine Müslümanların görevlendirilmesi ve haberleşme dilinin Fransızcadan Türkçe'ye çevrilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Ayrıca İsmail Nafia Vekili Fâzıl Paşa, demiryollarında görevli Hıristiyan ve özellikle de Yunanlı memurların görevlerine devam ettirilmesinin Müslümanlar nezdinde yarattığı olumsuz havaya önemle temas etmiştir.

Aleyhteki bu faaliyetlere karşı alınan önlemlerin ne derece önemli olduğunu da İsmail Fâzıl Paşa, TBMM'ye verdiği takirde şu şekilde ortaya koymuştur: *"Şahs-ı muhıkları himayeye ruh-u memleketin ve saltanatın olan şimendiferlerin selamet-i hareketi himaye maksadıyla talimatla tevcih eylediğim icraat biraz mü'ziç olsa dahi min kabul-i emirin ruyet-u iktidarlardan ve vataniyyeden beylerden beklerim."* Felaket senelerinin yaşandığı ve uçurumun kenarına gelindiği dönemde yeni devletin kurucuları, dışarıda emperyalist güçlere karşı mücadele verirken içerde de bu güçlerin kışkırttığı azınlıklara karşı mücadele vermek zorunda kalmışlardır. İlgili verilerden de anlaşıldığı üzere, mücadelenin ilk dönemlerinden itibaren ülke geleceği açısından hayati önem taşıyan demiryollarına gereken önem verilmeye çalışılmakla birlikte alınan önlemlerin başında gelen demiryolları idaresini millileştirme hareketi milli güvenlik açısından da olağanüstü önem taşımıştır.

İsmail Fâzıl Paşa'nın Nafia Vekilliği görevi esnasında önemli olarak gördüğümüz problemlerden birisi de demiryolu taşımacılığı için gerekli olan kömür meselesidir. Bu duruma ilişkin ilk örnek; Meclis Başkanlığı'na Niğde Mebusu Vehbi Bey ve arkadaşlarının sundukları, 13 Mayıs 1920 tarihli, demir yolları idaresinde kömürün mevcut olup olmadığına dair takiridir. Söz konusu takrire İsmail Fâzıl Paşa, 25 Mayıs 1920'de verdiği cevapta; Ankara, Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya ve Ulukışla hattının İngiliz kuvvetleri tarafından kullanılamaz hâle getirildiğine işaret etmiştir. Daha sonra bu hattın 20. Kolordu Kumanda Heyeti ve Sivas-Ankara Şimendiferi İşletme Müdürü Vasfi Bey'den oluşan heyet tarafından işletmeye açık bir hâle getirildiğini ifade ederek buna karşılık elde bulunan mevcut kömürün en iyi ihtimalle 1920

aralık ayına kadar yeterli olduğunu belirtmiştir. Bu hususta gerekli önlemlerin alındığını ve ilerleyen dönemde de tren hattının faal hâle getirilmek istendiğini ifade etmiştir.

İsmail Fâzıl Paşa, 20 Aralık 1920 tarihinde Hamdi Namık Bey'in "*şimendiferlerin istihlak ettiği adımlar hakkındaki*" sorusuna karşılık, Meclis kürsüsünden Nafia Vekâletinin demiryollarında kömür kullanmak için kömür madenleri işletmek üzere bütçesinde yeterli parası olmadığına dikkat çekmiştir. Bu problemin aşılabilmesi için, Müdafaa-i Milliye'nin yeteri kadar amele taburları teşkil ederek bu taburların Uşak, Afyon Karahisar ve Kütahya civarında olan kömür madenlerini çıkarmaları üzerinde durmuştur. Bu açıklamaya ek olarak Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın açıklaması; Oturak, Kütahya, Bozüyük'teki linyit yataklarının cepheye yakın olmalarından dolayı, özellikle son dönemde meydana gelen askerî hareketlerin bu bölgeden istifade edilmesini zorlaştırdığı yönündedir. Ayrıca bu doğrultuda Karaman'daki maden kaynaklarından istifade edileceğini ve gerekli çalışmaların da yapıldığı yönünde Fevzi Paşa tarafından Meclis'e açıklama yapılmıştır.

İsmail Fâzıl Paşa'nın Nafia Vekilliği döneminde 21 Ağustos 1920 tarihine gelindiğinde, Meclis gündemini işgal eden diğer bir konu da Anadolu hattı memurlarının maaşlarının verilmesi hususu olmuştur. Sunulan kanun maddesine göre: "*Hükümet tarafından vaziyet edilmiş olan Anadolu şimendiferi memurun maşatına mahsuben Hazine-i Maliye'den 16 bin liranın sarfına Maliye Vekâleti mezundur.*" Kanunun okunmasının ardından söz alan İsmail Fâzıl Paşa, işgalci güçlerin demiryolları üzerindeki tahribatlarına işaret ederek, işgaller sırasında Fransızların ve İngilizlerin Eskişehir'de yetmiş bin liraya ve en kıymetli demiryolu malzemelerine el koyduklarına değinmiştir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Türk milletinin demiryollarının İstanbul hükümetlerince bu şekilde sahipsiz bırakılması, ülke müdafaası vermekte olan TBMM'nin ve dolayısıyla Nafia Vekilliği'nin işini zorlaştırmıştır.

Bunun yanında görüşmelerde Besim Atalay'ın dikkat çektiği konu, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde uzun yıkıcı savaşlar neticesinde ortaya çıkan ekonomik buhranın toplumun temel değerlerinde yarattığı tesirdir. Bu dönemde ahlaki yozlaşmanın bir diğer göstergesi ise bulaşıcı bir hastalık gibi devletin tüm kademelerine ve topluma sirayet eden rüşvetin artmasıdır. Besim Atalay bu durumu Meclis'te şu şekilde ifade etmiştir: "*Seferberliğin son ikinci senesinde bir kelime doğdu. Bilir misiniz: Anafor. Bu kelime şüphesiz şimendifer idarelerinden doğdu ve pek iyi biliyorum. İzmir'le Karahisar arasında işleyen şimendifer idare memurları, gardöfrenleri, hulâsa hepsi. Hepsi bu kelimeyi pek iyi biliyorlardı. Kelime mantar gibi büyüdü. Yağlı leke gibi sirayet etti. Memleket de baştan ayağa kadar anaforcu oldu. Anafor adeta meşru bir şekil aldı.*" İsmail Fâzıl Paşa bu ifadelerle karşılık, kendilerinin görevi çok kısa süre önce aldıklarını söyleyerek yolsuzluk hakkında bir şikâyetin olmadığına ilişkin Meclis'e teminat vermiştir. Bu konu hakkındaki hassasiyetini ise şu şekilde ifade etmiştir: "*Eğer şu bir buçuk ay zarfında anafor meselesi deveran ediyor ve bana da haber verildiği halde aldırılmıyşsam ve hakkından gelememişsem, bu kürsüye bir daha çıkmam...*" Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere gerek milletvekilleri gerekse Nafia Vekilliği görevini üstlenen İsmail Fâzıl Paşa, milletimizin en kritik dönemlerinde karşı karşıya kaldıkları bu probleme karşı son derece sert bir tavır koymuşlardır. İçeride de bir yandan ayaklanmalarla mücadele eden milli meclis, diğer yandan otorite boşluğunun yaratmış olduğu rüşvetle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sonuç itibarıyla İsmail Fâzıl Paşa'nın ısrarlı takibi neticesinde "*Anadolu Demiryolu işletme dairesinin maşat ve masarifatı için talep edilen yüz kırk beş bin liranın sarfına mezuniyet itası hakkında*" TBMM'ye sunulan takririn ilgili maddelerinin oylaması sonucunda kabul edilmiştir.

Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey, 20 Aralık 1920 tarihinde İtalya'ya demiryolu malzemesi almaya gönderilen iki mebus hakkında Meclis Başkanlığı'na; "*Nafia vekâletince şimendifer alet ve edevatı mubayaa etmek*

üzere arkadaşlarımızdan iki kişinin İtalya'ya azimeti bittensip azimet etmek üzere olduklarını istihbar ettim. Giden arkadaşların mütehassis olmadıklarını anladım." ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, suiistimal iddiasıyla gensoru önergesi vermiştir.

İsmail Fâzıl Paşa, 25 Aralık 1920 tarihinden daha önce Meclis Kuruluna Mehmet Şükrü Bey tarafından verilen önergeye ilişkin söz alarak bahsi geçen meseleyi bütün boyutları ile Meclis'te cereyan etmekte olan tartışmalara cevap vermeye çalışmıştır. Mehmet Şükrü Bey, İsmail Fâzıl Paşa'nın Meclis'te arz etmeye çalıştığı bu duruma karşılık, "Nafia Vekâleti'ne âdemi itimat edilmesi" amacıyla gensoru vermişlerdir. İsmail Fâzıl Paşa oylamaya geçilmeden evvel sonradan gönderilen kişilerin kayırıldığına ilişkin suçlamalara karşın şu savunmayı yapmıştır: "Bu adamların kayırıldığı sözünü olanca kuvvetimle reddederim. Zira ben hiçbir zaman vatanıma, milletime zarar verecek bir meselede bulunmadım...Eğer böyle olmuş olsa idi Sultan Hamid zamanında hiçbir vakit hiçbiriniz benim kadar on yedi sene bu dağlarda sürünmezdi. Bu şerefimi muhafaza edin. İsterseniz itimat ediniz, isterseniz etmeyiniz."

Mustafa Kemal Paşa, üçüncü oturumda oylama sonuçlarını, "Nafia Vekili İsmail Fâzıl Paşa Hazretlerine karşı 28 itimat, 2 müstenkif, 69 ademi itimat..." olarak açıklamıştır. Gensoru oylaması sonucu İsmail Fâzıl Paşa'nın Nafia Vekilliği görevinden düşürülmesi 69 güvensizlik oyuna karşılık 28 güvenoyu ile gerçekleşecektir. İsmail Fâzıl Paşa'nın vekillik görevinden düşürülmüş olmasından sonra da demiryolu malzemesi alımına ilişkin suiistimal kuşkusu devam etmiş ve meclis gündemine taşınmıştır.

İsmail Fâzıl Paşa, bakanlık görevinin ardından "damar sertliği" hastalığı tanısı sonucu Ankara'nın sert iklimi nedeniyle buradan doktorlarının önerisiyle uzaklaştırılmak istenmiştir. Bu sırada İsmail Fâzıl Paşa kendisine, sıhhati için Ankara'dan ayrılması yönünde yapılan telkinleri reddetmiş ve bu sebeple rahatsızlığı geçmemiştir. Rahatsızlığı giderek şiddetlenen İsmail Fâzıl Paşa, 18 Nisan 1921'de Ankara'da gözlerini hayata kapamıştır. Hacıbayram Dergâhı'nda toprağa verilmiştir. Ailesi "Cebesoy" soyadını almıştır.

İsmet TÜRKMEN

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi; TBMM Arşivi; Millî Savunma Bakanlığı (MSB) Arşivi; TİTE Arşivi.

Resmî Yayınlar

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Genelkurmay Atase Başkanlığı yayınları, Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara, 1962.

TBMM ZC, D.I, C. I-VII.

Meclis-i Mebusan, Zabıt Ceridesi, Devre 4, (İçtima-i Fevkalâde, 17 Şubat 1336).

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I-III, Ankara 1985.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, Ankara 1998.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 23, Belge: 603.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2004.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 1, Genel Kurmay Başkanlığı Tarihi Dairesi yayını, Ankara 1952.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay ATASE yayını, S.109, Y.49, Ankara, 2000.

Makaleler ve Kitaplar

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki**, Kaynak Yay., İstanbul 1986.

AKBULUT, Dursun Ali, "Sivas Kongresi'nin Gündemi", **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu**, Sivas İli, Sanat, Kültür ve Araştırma Vakfı yayını, Sivas, 2002.

AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İstanbul 2001.

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, İstanbul, 1983.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara 1999.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev (1919-1920)**, (Yay. Haz. İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami N. Özerdim) C. I-III, TTK yayını, Ankara 1999.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, T.İ.T. Enstitüsü yayını, Ankara, 1961.

ATAY, Falih Rifki, **Atatürk'ün Hatıraları**, Ankara, 1965.

BABACAN, Hasan, **Mehmet Talat Paşa (1874-1921)**, TTK Yay., Ankara 2005.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, TTK yayını, Ankara, 1959.

CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel yayınları, İstanbul 2000.

CEBESOY, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel yayını, İstanbul 2000.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2003.

DRIAULT, Edouard, **Şark Mes'elesi**, (Çev. Nafiz-Yay. Haz. Emine Erdoğan), 2. Baskı. Ankara 2005.

EKİNCİKLİ, Mustafa, "Millî Hâkimiyet Sürecinde Millî İradenin Ortaya Çıkışı", **Erzurum ve Sivas Kongreleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi**, Ankara, 2003, ss.187-197.

ERCOŞKUN, Tülay, "İsmail Fâzıl Paşa'nın (Cebesoy) İslahata Dair Görüşleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 42 (2007), s. 181-199.

GOTTHARD, Jaesckhe, **Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev: Cemal Köprülü), TTK. Yay, Ankara, 1971.

İĞDEMİR, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 1999.

İsmail Fâzıl Paşa, **92-93 Osmanlı-Karadağ Seferi**, (Necm-i İstikbâl Matba'ası), İstanbul 1329.

İsmail Fâzıl Paşa, **İslâhata Dâir Miitâla'ât-i Umûniyye**, Matba'a-i Osmanîye: Dersaâdet, 1329.

İsmail Fâzıl Paşa, **Meşâhîr-i Askeriyemizden Bir Sahîfe**, (Necm-i İstikbâl Matba'ası), İstanbul 1329.

KELEŞYILMAZ, "Birinci Dünya Savaşı'nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı", **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE Başkanlığı Yayını, Yıl: 25, Sayı: 48, (Şubat 2000), s. 143-147.

ÖZÇELİK, Ayfer, **Ali Fuat Cebesoy**, Akçağ yayınları, Ankara 1993.

Peyami Safa, **Güzide Serdarımız Ali Fuad Paşa ve Pederi Merhum (İsmail Fâzıl) Paşa**, Orhaniye Matbaası, (Basım Yılı Belirtilmemiş).

SELEK, Sebahattin, **Millî Mücadele**, Cilt: II, İstanbul 1970.

SONYEL, Salahi Ramazan, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vukubulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", **Bellekten**, C. LI, S. 201, Aralık 1987, s. 1241-1289.

TANSEL, Sebahattin, **Mondrostan Mudanya'ya Kadar**, C.I, Ankara, 1991.

TURAN, Mustafa, **Millî Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)**, 2. bsk., Ankara 2005.

TÜRKMEN, İsmet, **İsmail Fâzıl Paşa Askerî Siyasî Hayatı ve Fikirleri 1856-1921**, Altınpost Yay., Ankara 2015.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Esaretten Özgürlük ve Bağımsızlığa Uzanan Yolda Mustafa Kemal Paşa", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Yıl: 21, Sayı: 372, (Nisan 2002).

YALÇIN, E. Semih - Koca, Salim, **Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi**, Berikan Yay., Ankara 2005.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Millî Mücadele'de İttihatçılık** (çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 1987.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ismail-fazil-pasa-1856-1921/?pdf=3580> adresinden erişilmiştir